

KITABELER YAPILARIN TEMEL TAŞLARIDIR

Yrd. Doç. Dr. Kerim TÜRKMEN

Türkler hakimiyetleri altında bulunan yerlerde gerek dinî ve ilmi, gerekse doğrudan yardım maksadıyla yüksek bir medeniyet ve imarcılık düşüncesiyle çok sayıda yapılar tesis etmişlerdi. Tesis etmiş oldukları bu yapılar üzerinde, bunların kimler tarafından, hangi amaç için ve hangi tarihlerde tesis edildiklerini gösteren kitabelerde yer vermişlerdi. Bu bilgileri elde edebilme bakımından kitabeler, çok önemli birer tarihî vesikadırlar. Sanat tarihçilerinin, kitabeler hakkında az çok bir şey bilmeleri, artık zaruret halini almıştır. Kitabesi bulunan bir yapı hakkında ne kadar kolay bilgi elde edebiliyorsak, kitabesi bulunmayan ya da kaybolan bir yapı hakkındaki bilgilerimiz de o denli kısıtlı olur. Kitabesiz bir yapının yapılış tarihi, kimin tarafından, ne zaman ve hatta bazen hangi amaçla yapıldığını, ancak stil kritik yoluyla söylemek mümkün olabilir. Ancak stil kritik yoluyla yapıları tarihlendirmek genel olarak mümkün değildir. Çünkü XVI. yüzyılda inşa edilen bir yapı plan, malzemeye Tezyinet olarak XIX. yüzyıl veya XX. yüzyılda kopyası yapılabilir. O halde kitabesi olmayan her yapıyı stil kritik yoluyla tarihlendirmek ne kadar sağlıklı bir netice verebilir? Bu nedenle sanat tarihçileri ve mimarlık tarihçileri açısından kitabeler büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Bazen bir çok yapının kitabelerine ait küçük bir parça dahi, çok önemli bilgileri bizlere aktarabilir. Türk tarihinde çok önemli bir yer işgal etmekte olan Orhun kitabeleri, O dönemin olayları ile birlikte. Bilge Kağan ile kardeşi Kültigin hakkında çok değerli bilgileri de günümüze kadar aktarabilmiştir. Bu kitabeler elimize geçmemiş olsaydı, Türk tarihinin yazılı olarak elde edilebilen en eski bilgilerinden yoksun kalırdık.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz bilgilerin ışığı altında, kitabelerin ne kadar önemli olduklarını ve onların aslında yapıların temel ve kilit taşlarını teşkil ettiklerini kolaylıkla söyleyebiliriz.

Bir yapının kitabesi bizlere ne kadar yararlı bilgiler aktarabiliyorsa, kitabelerden iyi anlayan birisi de eksik bir kitabe parçasından çok bilgiler elde edebilir. Eksik bir kitabe parçasından bile bilgileri nasıl elde edebiliriz konusuna geçmeden önce kitabeler hakkında detaylı bilgileri aktarmamızda yarar vardır.

Kitabeler genel olarak iki ana guruba ayrılır. bu tasnifi, ihtiva ettikleri bilgiler bakımından yapmaktayız :

1 - Kamil Kitabeler : Tüm bilgileri ihtiva eden kitabeler bu guruba girer. İhtiva ettikleri bilgileri başlıca şu ana başlıklar altında sıralayabiliriz.

a) Giriş Kısmı : Bu kısmın genellikle besmele, ayet ve hadisleri ihtiva eder.

b) Bilgi Kısmı : Yapının kimin tarafından ve kimin zamanında yapıldığını gösteren kısımdır.

c) Tarih Kısmı : Yapının hangi tarihte yapıldığını gösteren kısımdır.

d) Mimarını Belirten Kısım : Yapının hangi mimar tarafından yapıldığını gösteren kısımdır. Bu kısım genellikle ana kitabenin dışında başka bir taş parçası üzerinde gösterilir.

2 - Nakıs Kitabeler : Yukarıda saymış olduğumuz bilgi kısımlarından birini veya bir kaçını ihtiva etmeyen kitabeler gu gruba girer.

Birinci guruba giren kitabelere bir misal olarak Beylikler döneminde Karamanoğulları hakimiyeti altındaki Karaman'da Sultan Murad'ın kızı Sultan Hatun tarafından yaptırılmış olan Hatuniye Medresesi Kitabesini verebiliriz. Kitabe şu bölümlerden oluşmaktadır :

a) Giriş Kısmı :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ شَهِدَ اللّٰهُ اِنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَاَوْلُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ
لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِیْزُ الْحَكِیْمُ اِنَّ الدِّیْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الَّذِیْنَ یَعْلَمُوْنَ
وَالَّذِیْنَ لَا یَعْلَمُوْنَ اِنَّهَا یَذْكُرْ اَوْلُو الْاَبْوَابِ اِنَّمَا یَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ. قَالِ
رَسُوْلُ اللّٰهِ عَلٰی اللّٰهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِمًا * اَمَّتْ دَانِیْبِیَا * بَنِي اِبْرَاهِیْمَ وَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ
مَنْ احْبَبَ اَنْ یَنْظُرَ اِلَى اللّٰهِ عَقْدًا مِنْ الْبَدَايِ قَالِ یَنْظُرُی الْمُتَعَلِّمِیْنَ مِنْ یَسَلُكَ طَرِیْقًا
یَطْلُبُ فِیْهِ عِلْمًا سَهْلًا طَرِیْقَةً اِلَى الْجَنَّةِ .

Bu kısımda Besmele ve (Al-i İmran سورة آل عمران) süresinin

18. ve 19. ayetlerinden sonra (Zümer- سورة الزمـــــر)

suresinin 9. ayeti ile (Fâtır-) suresinin 28. ayeti yer alıyor. Ayetlerden sonra iki hadis-i Şerif'e yer verilmiştir. Birinci hadiste Allah'ın Resul'ü S.A. şöyle buyurmuştur: «Ümmetimin alimleri beni İsrail Peygamberleri gibidirler» (1) İkinci hadis ise okunamadığından dolayı bu güne kadar hiç bir eserde zikr edilmemiştir. Hadisin metni ilk defa burada verilmektedir. İkinci hadiste Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: «Benim gözümde cehennem ateşinden korunmak için Allah'a sevgiyle bakan kişi odur ki, ilim öğretmek için bir yol seçer, Allah ta ona cennet yolunu kolaylaştırır.» (2).

b) Bilgi Kısmı :

امر بعمارة هذه المدرسة المباركة الشريفة في أيام دولة الأمير الكبير
المؤيد المظفر علاء الدنيا والدين خليل بن محمود بن قرمان خلد الله ملكه
سلطان خاتون بنت مراد بن أرخان بن عثمان معاون أهل الأيمان بتأييد
الرحمان.

Bu kısımda medresenin büyük emir muzaffer kılınmış olan Karamanoğlu Mahmud oğlu din ve dünyanın yücesi Halil zamanında, Allah'ın desteği ile müminlerin yardımcısı olan Osmar oğlu Orhan oğlu Murad kızı Sultan Hatun tarafından yapılmasına emir verilmiştir, bilgilerine yer verilmiştir.

c) Tarih Kısmı :

في سنة ثلث وثمانين وسبعمائة .

Bu kısımda Medresenin H. 783 (M. 1381/82) yılında yaptırıldığı gösteren bilgiler yer almaktadır.

d) Mimarını gösteren kısım :

رحم الله لمن قرأ سورة الفاتحة لمعاده

ولساعيا خواجه احمد بن نعمان

- (1) Kandemir, M.Y., «Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıtma Yolları Tenkidi» Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, No; 1,3. Baskı, Arısan Matbaası, 1984, s. 168'de bu hadisın gayri sahih olduğu ifade edilmektedir.
- (2) Sahih Buhari, 1. Cilt, Elmektebe El-İslamiye, İst. 10. Bab, Kitab-ul İlim S. 25 ve Sahih İbn-i Mace, 1. Cilt, 17. Bab, Beyrut 1986, S. 43, te bu hadis'e yer verilmiştir.

Bu bölümde mimarın adının, kitabenin iki tarafında yer alan iki adet altıgen taş üzerine hâk edildiğini görmekteyiz. Mimarın adı da Numan oğlu Hoca Ahmed olduğunu görmekteyiz.

Kitabede yer alan bilgilerden ne kadar çok şeyler öğrenebildiğimizi göstermeye yeterli olduğu kanaatındayız. Bir kitabeden bir yapı hakkındaki hemen hemen tüm bilgileri elde edebileceğimizi görmekteyiz. Bir kitabe sayesinde yapının kimin tarafından, kimin zamanında, hangi tarihte, mimarının kim olduğunu ve yapının hangi amaçla yapıldığını öğrenme imkanını elde edebilmekteyiz. Acaba adı geçen yapının kitabesi olmamış olsaydı veya kayıp olmuş olsaydı, bu kadar bilgiyi sırf mimari planına ve tezyinat üslubuna bakarak elde edebilir miydik?

İkinci gruba giren kitabelere misal olarak da iki kitabeyi verebiliriz. Birincisi Ermenek'teki Ulu Cami Kitabesidir.

Bu kitabede giriş kısmı bulunmamakta olup, bilgi kısmı ile tarih kısmına yer verilmiştir. Mimarın adını gösteren kısma da yer verilmemiştir. Kitabe iki kısımdan oluşmakta olup, caminin giriş kapısının ahşap kısmına kazılmıştır.

a) Bilgi Kısmı :

M

بـ عمر هذا الجامع الشريف محمود بن قـرمان

Bu kısımda caminin Karamanoğlu Mahmud Bey tarafından yaptırılmaya karar verildiği ifade edilmektedir.

b) Tarih Kısmı :

التاريخ سنة اثنا وسبعماية هجرة نبوية عليه السلام

Bu kısım ise caminin H. 702 (M. 1302 (3) yılında yapıldığını gösterir.

İkinci misal olarak da yine Ermenekte'ki Yukarı Havasıl Camii kitabesidir. Burada giriş kısmı, bilgi kısmı ve tarih kısmına yer verilmiştir. Bilgi kısmında ise yalnız kimin tarafından yapıldığını gösteren bilgiler vardır; ancak kimin zamanında yapıldığı belirtilmemiştir.

(3) Bu hadis'e sahihlerde rastlanmamıştır.

- a) Giriş Kısmı : - علموا بالعلوة قبل الفوت
- وعجلوا بالتوبة قبل الموت

Burada bir Hadis-i Şerif'e yer verilmiştir.

Hadis'in Türkçe Anlamı: «Vakit geçmeden namaza, ölüm gelmeden tevbeye acele ediniz (3).

- b) Bilgi Kısmı : - عمر هذا المسجد المبارك
- العبد الفقير الحاج علي بك

Bilgi kısmında, caminin Hacı Ali Bey tarafından yaptırıldığını gösteren bilgilere yer verilmiştir.

- c) Tarih Kısmı :

- سنة ثلث وسبعين وسبعمائة

Bu kısımda, Caminin H. 773 (M. 1371) yılında yapıldığını gösteren tarih yazılıdır.

İki nakıs kitabe misalinden görmekteyiz ki, birinin giriş kısmında yer alan ayet veya hadislere yer verilmemiş, ikinci misalde bilgi kısmında kimin zamanında yapıldığını gösteren bilgilere yer verilmemiştir. Ayrıca, her iki kitabede de mimarın adı bulunmamaktadır.

Eksik ve kırık kitabelerinin birbirine ait olup olmadıklarını, kitabelerinden iyi anlayan biri kolayca karar verebilir. Kitabelerdeki yazı karakteri, kullanılan malzeme ve yazma şekli de bu konuda karar vermeye yardımcı olur. Bir örnek vermek gerekirse, Karaman'da Gedik Ahmet Paşa tarafından yerle bir edilen bir çok yapının kitabeleri, parçalar halinde Karaman Kalesi Suru inşaatında yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Kaynaklarda zikr edilen bir çok yapının kitabelerini bir araya getirdikten sonra o yapılar hakkındaki detaylı bilgileri elde edebiliriz.

Elimize geçen kitabede bulunan ayet ve hadisler cami ve namaz ile ilgili ise, bunun rahatlıkla cami veya bir mescide ait olduğunu söyleyebiliriz. Eğer bu ilimle ilgili ise, medreseye, ölüm ve ahiret ile ilgili ise kitabenin türbe veya mezara ait olduğunu, su ve yağmur ile ilgili ayetler yer alıyorsa, bu tür kitabenin de

bir çeşmeye ait olduğunu söyleyebiliriz. Bilgi kısmına ait bir parça ile bu yapının hangi sultan veya bey zamanında yapıldığını, tarih kısmına ait parça ise yapının ne zaman yapıldığını tesbit etmemize yarar. Kitabede yer alan yazı karakterine bakılarak ve o yöredeki diğer kitabelerle karşılaştırılarak hangi tarih veya hangi bey dönemine ait olduğunu ortaya koyabiliriz.

Anlatılan bilgilerden, kitabelerin ne kadar ehemmiyet taşıdıklarını görmekteyiz. Hele hele giriş kısmında yer alan ayet ve hadislerden her yapıda ayrı ayet ve hadislerin kullanıldığını, cami kitabesindeki ayet ve hadisler ile medrese veya çeşme kitabelerindeki ayet ve hadislerin ayrı ayrı kullanıldıklarını söylersek, bu ayet ve hadislerden bile kitabenin hangi tür yapıya ait olduğunu ortaya koyabiliriz.